

PAP MILÁN

A realizmus örök visszatérése – előszó

The eternal return of realism – foreword

A nagy illúzióvesztések korszakában megnövekszik a kereslet a realista gondolkodásmód iránt. A gazdasági világválság, a globális pandémia vagy a közeli háború veszélyei természetes módon sarkallnak arra, hogy keressük e jelenségek magyarázatait, valahogy megértsük a körülöttünk sokasodó válságok miértjét. A nagy mozgások, amelyek társadalmakat tudnak szétszakítani, nagyhatalmakat egymás ellen fordítani és megszüntetni az addig megélt világunkat, nem lehetnek a pusztá véletlen művei, kell, hogy legyen oka a látható okozatnak. A realizmus több szempontból bizonyulhat vonzó választásnak az okok keresésében. Mindenekelőtt azonban azt ígéri, hogy minden idealizmustól, hittől és tévképzettől lecsupaszítva a valóság objektív szabályait mutatja meg, még akkor is, ha ez a valóság kényelmetlen és durva számunkra. Így volt ez már két és fél évezreddel korábban is, amikor Thuküdidész a peloponnészoszi háború történetét megírva az athéni nagyhatalom és a kicsiny Mélosz szigetének konfliktusára terelte a figyelmet. A később méloszi dialógusként híressé vált szövegrészlet teszi fel a kérdést, milyen joga kívánja bekebelezni Athén a mélosziak szigetét, amelyre érkezik az athéni válasz: az erősebb joga mindenképp felett áll, a politika természetéből adódik, hogy a hatalmas mindig megkapja, amit akar. Az erősebb, hatalmasabb igazsága így lett a realizmus kiindulópontja, Thuküdidész pedig a realista gondolkodás megalapozója. A dialógus valójában azóta folyik a hatalom természetéről, így a realizmus hosszú eszmetörténeti tradícióra tekinthet vissza.

Tematikus számunk első írása, Zachar Péter Krisztián tollából, ezt a tradíciót kívánja bemutatni, azzal a belátással, hogy a realizmust nem egységes doktrínaként kezeli, „sokkal inkább általános elemzési irányzatként”

fogja fel. Az így értelmezett realizmus tehát nem normatív kitételekkel operál, hanem az államok és a hatalom természetének és mozgásainak ismeretelméleti alapját nyújtja. Ennek az ismeretelméleti tárháznak vannak bizonyos sarokpontjai, amelyeket a 20. századi realista gondolkodók mind fontosnak tartottak. Ilyen az az egoizmusra alapozott antropológiai belátás, amelynek fontosságát a realisták az államok közötti viszonyokban sosem felejtik el kiemelni. Számunk első tanulmányának szerzője a modern realizmus kiemelt teoretikusát, a német származású amerikai Hans Morgenthaut idézi, amikor megjegyzi: „A realisták jellemzően az egoista szenvedélyekre és »a gonosz tragikus jelenlétére minden politikai cselekvésben« helyezik a fő hangsúlyt.” Az ember önző és esendő természete azonban még nem minden. Ez az ugyanis, ami értéket és értelmet ad a normarendszereknek, másképpen szólva, az önzésen és önsegélyen alapuló politikai rend alakítja ki saját legitimáló elveit, tulajdonképpen moralitását. A realizmus hosszú történetének botrányköve éppen a moralitás mibenléte és magyarázata, amelynek különböző értelmezését látjuk a modern realizmus elődeinél, mint az említett Thuküdidész, Niccolò Machiavelli, Thomas Hobbes, a klasszikus realista gondolkodás nagyjainál, mint Edward Hallett Carr és Hans Morgenthau. De ez a probléma munkálkodik utódaik kérdésfeltevései mögött is a neorealizmus strukturalistáinál, mint Kenneth Waltz, John Mearsheimer, Stephen Walt vagy a strukturalista látásmódot finomító és átfogalmazó neoklasszikus realistáknál, mint Jack Snyder, Gideon Rose, Fareed Zakaria és William Wohlforth.

Ugyanakkor kétségtelen, hogy míg az antropológiai pesszimizmus sok további nézetrendszerrel távol tartja a realizmust, addig másokhoz közelebbi. Ilyen a keresztény gondolkodás ágostoni hagyománya, és ezen az alapon áll a modern külpolitikai realizmus egy eddig nem említett klasszikusa, az amerikai protestáns teológus, Reinhold Niebuhr. Darabos Ádám Niebuhr realizmusának nemzetközi politikai oldalát dolgozza fel írásában, amelynek alapvető tétele, hogy „az egyének és emberi csoportok erkölcsi képességei különböznek, valamint az emberi csoportok erkölcstelenebbek, mint az egyének”. Ha ez pedig így van, az egyéni tökéletesedés vallásos vagy szekuláris morális elvárása zárójelbe kerül a nemzetközi kapcsolatok terén, ahol csoportok, államok és nagyhatalmak a szereplők. Továbbíve a gondolatot, ebben az esetben másban nem reménykedhetünk, mint a konfliktusok tompításában, az államok közötti megegyezések és béke-rendszerek élettartamának kitolásában, az erőszaknak áldozatul esők szá-

mának korlátozásában. Az aranykor nem létezett, nincs örök béke, a konfliktusmentes világ csak hiú ábránd – legalábbis ebben a földi életben.

Mégis, az államok (kül)politikájáról a politikusok, tehát emberek döntenek. Bonyolult folyamatok és komplex processzusok eredményeként dőlnek el a legfontosabb kérdések, mindenekelőtt háború és béke kérdése. Bár a különböző érdekek hálója néha kibogozhatatlannak látszik, a realizmus nemcsak azt a teoretikus környezetet jelenti, amelynek alapzatán állva objektívnek szánt kijelentéseket tehetünk a hatalmi mozgásokról, hanem olyan eszközöket kínál elemzési keret, amely a politikusi döntések megértéséhez is közelebb vihet. A realizmust ilyen elemzési keretként tekintik Johannes Gullestad Rø norvég politikatudós, aki a személyes motívációk sokféleségét is számba veszi a külpolitika-alkotás folyamata során. Marton Péter írása Rø módszertani realizmusát ismerteti, amely igyekszik meghaladni a pusztán racionális érdekkalkuláción alapuló döntési sémákat. Ahogy írja, a külpolitikai elemzésben e módszertan hasznosításával „[E]lmozdultunk a szuperkomputerként funkcionáló országelme feltételezésétől az országalmát kezében tartó esendő egyén megértésének szándéka felé, aki a maga félelmeivel és vágyaival, illetve az országérdeken kívül számos egyéb gondolattal a fejében van jelen a döntéshozatal folyamatában. Azt keressük, hogy az illető a percepciói és azokra vonatkozó interpretációi révén hogyan ítélte meg a kezelésére utalt helyzetet – miből indult ki, és mire jutott ezzel kapcsolatban.” Az érdek, amely a realista hagyományban a döntések mozgatója, tehát egy sokkal összetettebb jelenség, amelyet nehezen lehet sematizálni. Ha pedig ez így van, a külpolitikai elemzésben fel kell ismerni a realizmus korlátait és egyúttal a (kül)politikai valóság megértéséhez közelebb vivő elemeket. A realizmus nagy szerzők által kifejtett tradíciója és más megközelítésekkel perlekedő gondolatrendszere mégiscsak a valós politikai folyamatok elemzésével vált „élesbe”. És ez nem a teória lebecsülését kell, hogy jelentse. Éppen ellenkezőleg: a teória azzal erősödik, ha a valóságos helyzetekben megmérettetik.

A realista tradíció és a realizmus mint a nemzetközi kapcsolatok domináns teoretikus irányzata mellett fontossá válik, hogy a politikai cselekvések mennyiben felelnek meg a realista előfeltevéseknek. Mint azt két esettanulmány – Csizmazia Gábortól és Romsics Gergelytől – megmutatja, tisztán realista gondolkodásmód aligha létezik a maga valóságában. A politikai döntésekben különböző eszmék és nézetek keverednek, amelyeket azonban megvizsgálhatunk abból a szempontból, hogy mennyiben

tartalmaznak realista elemeket. Csizmazia Gábor a Trump- és a Biden-adminisztráció kinyilvánított világképét, transzatlanti kapcsolatrendszerét, kül- és biztonságpolitikai működésének realista elemeit tárgyalja. A tanulmány egyaránt vizsgálja „(1) a nemzetközi biztonsági környezettel szembeni pesszimista/optimista várakozást, (2) a hatalmi versenyről kialakított statikus/dinamikus képet és ennek tükrében a szövetségesekhez fűződő viszonyt, valamint (3) a kemény (katonai és gazdasági) hatalmi képességekkel társított rövid/hosszabb távú célkitűzések prioritási rendjét.” És bár a Biden-adminisztráció első ciklusa még csak a végéhez közelít, annyi mindenképpen megállapítható, hogy a Trump-féle „elvhű realizmus” (legyen az szándékolt vagy szándékolatlan az elnök és stábja részéről) nem folytatódott 2021 januárjától. A jelenlegi elnök politikájáról elmondható ugyanakkor, hogy „realista vonásai az összetettebb, posztklasszikus irányzat logikáját tükrözik”. A jelenkor amerikai külpolitikájától nagy ugrást jelent térben és időben az első világháborút megelőző magyar politikai elit gondolkodása. Romsics Gergely tanulmánya ugyanakkor szintén a realista előfeltevéseket és gondolati elemeket keresi eszmetörténeti vizsgálódásai során. A reálpolitikai, tulajdonképpen realista hagyomány ugyanis a birodalmi politikában a 19. században elsősorban Metternich nyomán megingathatatlanak tetszett. A kiegyezést követően a magyar politikai elit java részének gondolkodását is áthatotta ez a gondolatkör, amely a nagyhatalmi viszonyok kiegyensúlyozására törekedett. Ugyanakkor ez párosult a nacionalizmusból eredő politikai elvekkkel, és ezek szintézise az, ami a háború előtti magyar (kül)politikai gondolkodás főáramát jelentette. Ezzel az utódok el is fordultak a metternichi klasszikus iskolától, ahogy a szerző írja: „Sokkal inkább mondható dominánsnak az a nacionalista és a reálpolitikai hagyományok szintézisének eredményeként kialakult külpolitika-felfogás Magyarországon, amely a nemzetközi rendszert immár alapvetően nemzeti (s nem hatalmi-dinasztikus) államok vetélkedésének színtereként értelmezte. Ez az értelmezés az egykori liberális nemzeti hagyományból szinte csak azt a tézist őrizte meg, amely a nemzet önépítését univerzális értékkel ruházta fel, az emberi haladást segítő fejleményként határozva meg azt. A nemzetközi rendszert azonban alapvetően konfliktusosként, tehát a realista örökség szellemében definiálta.”

Műhely rovatunk izraeli szerzőjének előadása éppen a nacionalizmus oldaláról kapcsolható a realizmus témaköréhez. Azar Gat korábban megjelent kötetének sokszor hangoztatott tétele szerint a háborúskodásra való

hajlam éppen azért csökkent az elmúlt évszázadokban, mert a béke egyre nagyobb haszonnal kecsegtette az államokat és vezetőiket. A 20. század háborúit mégis a legvéresebb konfliktusokként tartjuk számon a világtörténelemben. Ez azért történhetett így, mert „az etnikai és nacionalista feszültségek gyakran felülírták az új gazdasági realitások logikáját”, illetve a nacionalizmus lényeges tényezőjének bizonyult, hogy „a késő 19. és kora 20. században a szabadkereskedelemtől a nemzeti gazdaságokhoz való visszatérés” felé vették a nagyhatalmak az irányt.

A nehéz időkben tehát már korábban sem voltak híján a realista gondolkodásnak. A realizmus azonban nem csodaszer, nem képes háborúkat megakadályozni. Egy olyan gondolkodásmódot képvisel azonban, amely a háborúk veszélyét mindig szem előtt tartja. És ez igaz a belső konfliktusokra is, mint a polgárháború és a politikai ellenségeskedés más formáira. Jereb Botond tanulmánya azokat a fogalmakat veszi górcső alá, amelyek a kortárs realista politikaelmélet antimoralista és utópiakritikus kereteit nyújtják. Az angolszász és nemzetközi politikaelméletben egy évtizede már érzékelhető egy realista fordulat, legalábbis a liberális-moralista elméleti fősodor erősödő kihívójaként. Magyarországon ennek a fordulatnak a politikaelméleti recepciója éppúgy folyamatban van, mint az elmélet adaptációja. A nemzetközi kapcsolatok terén azonban ez a hazai recepció nem mondható kiterjedtnek. A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásába bevezető egyetemi tankönyvek ugyan tárgyalják a realista iskolát vagy a realista külpolitika-elemzés eszközeit, de a modern realizmus szerzőinek műveit még nem fordították le magyarra. Ahogy hiányzik a realizmus egyes irányzatainak, szerzőinek, iskoláinak részletes magyar nyelvű tárgyalása is. Kivételt jelent e számunk egyik szerzőjének, Romsics Gergelynek érdekes és gondolatébresztő monografikus feldolgozása a klasszikus realizmus elméleteiről, amely 2009-ben jelent meg *A lehetetlen művészete. Diplomácia, erőegyensúly és vetélkedés a klasszikus realizmus elméletében* címmel. Folyóiratunk e tematikus száma a nemzetközi viszonyok realizmusáról szóló magyar nyelvű diskurzus szélesedéséhez kíván hozzájárulni. Hiszen a realista gondolkodásra a nehéz időkben van leginkább szükség. És ki tagadná, hogy továbbra is nehéz idők következnek? Erre utal Műhely rovatunk utolsó tanulmánya is, Aczél Petra és Veszelszki Ágnes tollából. A szerzők az online pornográfia új formáit és veszélyeit mutatják be áttekintő tanulmányukban, amely előrevetíti nemcsak a jelen, de a jövő várható társadalmi nehézségeit is.